

Az

emlékek kulcsa

66

Keresztes Noémi Ninetta

A parfümök
története és
régészete

A karácsony közeledtével egyre zsúfoltabb parfümériák láttán egyértelmű, hogy sokan választanak párjuknak, rokonaiknak illatszert ajándékba, de miért olyan népszerű meglepetés ez? Miért és mióta vonzódunk ennyire az illatokhoz? A szaglás az egyik legösszetettebb érzékünk, élénk kapcsolata van érzelmeinkkel és memóriánkkal. Az illat varázsa éppen abban rejlik, hogy bármilyen messzire repíthet térben vagy időben, mindemellett pedig az érzelmek legszélesebb skáláját válthatja ki belőlünk, az undortól az ellenállhatatlan vonzerőig.

A szagok az állatok világában is nagyon fontos szerepet töltenek be (területkijelölés, párválasztás), ennek továbbfejlesztéseként pedig az emberiség valószínűleg a kezdetektől alkalmazta a különböző mesterségesen előállítható illatokat. A legegyszerűbb módszer erre az égetés, melynek hatására a gyantáknak, olajoknak és balzsamoknak sokkal átütőbb erejük van. Ebből az eljárásból ered a parfüm szó is, hiszen az illatok „*per fumum*”, vagyis a füst által, a füstön keresztül jutottak el az emberekhez, sőt áldozatok bemutatása során az istenekhez is. Ezután már csak egy lépés vezetett ahhoz, hogy a kinyert illatokat megpróbálják fogságba ejteni. A Kr. e. 4. évezredtől kezdve ismertek sajtolási, kifőzési, szárítási, porítási és kezdetleges desztillációs módszerek, melyek mind ezt a célt szolgálták.

Kék üvegből készült római illatszertartó

Emberfejű, madártestű egyiptomi istenséget mintázó illatszertartó

Festett porcelán parfümtartó Hollandiából (1650 körül)

Díszített barokk parfümösüveg felirattal

Az antik világban a mai embernek merő túlzásként ható intenzitású, szillázsú (hatósugarú) és mennyiségű illatanyaggal éltek, nem cseppenként használták az illatszereket, hanem szó szerint fürödtek benne, valamint ebben úszott ruhájuk, ágyuk és hintójuk, sőt néha még háziállataik is. A legenda szerint Kleopátra a hajói vitorláit is beillatosította, hogy szerelme mielőbb tudjon az érkezéséről, sőt Indiában még az istenek szobrait is illatosították. A pazarlás csúcsa aztán a Római Birodalom végén érkezett el, ahol már a házak küszöbét is parfümmel mosták, a csaták előtt pedig még a harci jelvényeket is beillatosították.

A világon az első igazi parfümnagyhatalomnak Egyiptom számított, ahol a legnépszerűbb alapanyagok közé tartozott a tömjén és a mirha, ami még az illatok és a vallás erős kapcsolatát jelzi. Ré, a napisten tiszteletére napkeltekor növényi olajokat és gyantát, délben mirhát és balzsamfa nedvét égették. Mindemellett még külön parfümistenük is volt: Nofertum. A királysírokban feltárt gazdagon díszített illatszer-tartók a régészetileg nehezen megfogható téma első tárgyi bizonyítékai. Az újonnan feltalált üveg egyik első felhasználási formái a parfümösüvegek lettek. A Ptolemaida-dinasztia idején (Kr. e. 305–30) Alexandriában volt a parfümkészítés központja, ahova Arábiából, Kínából és Indiából szállították a drága alapanyagokat. Népszerűnek számított a nárdus (kesernyés illatú fűfélé), valamint az ánizs, fahéj, borsmenta, rozmaring, ciprus, citrom és vízililiom. A parfümök többsége ekkor még szilárd állagú volt, ennek elérésére használták a mekkabalzsamot, storaxot (zsidó tömjént), galbanumot (ernyősvirágzatú növény) és benzoét (trópusi fa gyantája).

Az ókor két legismertebb illatszerét is Egyiptomban, Thmuiszban készítették, ahol nemrégiben parfümkészítő műhelyeket is feltártak. A vizsgálatok alapján a mendészi parfümnek kellemes füstölőillata, a metópiainak viszont fanyarabb, erős pézsmailata volt. Mindkét parfüm alapja a mirha volt, de használtak még hozzájuk olívaolajat, fahéjat és kardamomot is. A metópiai parfüm kora egyik legdrágább illatszere volt, így elképzelhető, hogy maga Kleopátra is használta.

Csillagánizs

Vízililiom

Citrom

Fahéjrudak

Ámbráscet váladéka (ámbra)

Az egyiptomiak a parfümkészítést többnyire a zsidókra bízta, akik aztán a kivonuláskor magukkal vitték tudásukat. Továbbra is fontos maradt az illatok szerepe a vallásban, a zsidók a tömjént, mint az „illatok illatát”, megkülönböztetik a többi, világi célra használt parfümtől. Az ókori világ többi parfümközpontja Karthágó, Ninive és Babilon volt. Nehéz, tömény alapanyagaik mellett, mint a fahéj, és a kámfor és a cédrus, ekkortájt jelentek meg az első virágos illatok is, amiket elsősorban jázminból, rózsából és liliomból készítettek.

Kelet felé haladva India gazdag, tömény, egzotikus illatfelhője fogadta az utazót, azonban Kínában és Japánban a finomabb, törekenyebb parfümöket kedvelték. Fu-hsi (Kr. e. 2852–2737) császár előírta, hogy a finom hölgyeknek a jázmin, a lila akác és az ibolya párlatát kell választani, Japánban pedig a testet egyáltalán nem illatosították, hanem csak a kimonókba és övekbe varrt fűszeres zacskókat hordták.

A világ legrégebbi parfümkészítő központját 2004–2005 között tárták fel Cipruson. A 300 négyzetméteres gyár a bronzkor folyamán, közel 4000 évvel ezelőtt szolgálta ki az előkelők igényeit. Később a görögök bár inkább gyógyításra használták a különböző illatszereket, masszázsokra és fürdőkre (sőt néha az örület kezelésére), mégis sok más egyéb mellett kikövezték az utat a római parfümgyártás előtt is. A rómaiak kedvenc alapanyagai a rózsa, a gránátalma, a méz, a keserű mandula és a sáfrány voltak, vala-

A világ első ismert parfümkészítője egy Tapputi nevű mezopotámiai nő volt közel 3000 évvel ezelőtt.

Indiában olyan elterjedt volt a parfüm használata, hogy a bánat és a gyász legvégső jele volt, hogy ha valaki nem illatosította magát.

Sok egyéb tudás mellett a középkor folyamán a parfümkészítés tudományát is az arab világ őrizte meg. Al-Kindi a 9. században több mint száz illatos olaj, parfüm és orvosság receptjét tartalmazó könyvet írt a parfümkészítésről.

mint a viszonylag új eljárásokkal (sajtolás, maceráció – meleg zsírban vagy olajban oldás) már többrétegű, komplex illatokat alkothattak. Az illatszergyártás igazi mesterei azonban az arabok voltak: Ibn Sina (Avicenna) orvos találta fel a desztillációt, így lehetővé vált az alkohol alkalmazása, ami napjaink parfümjeinek alapja. A Római Birodalomban és a Közel-Keleten egyre inkább elhalványult az illatszerek korábbi vallásos jellege, és a világi élvezetek, a csábítás eszközei lettek.

A barbár betörésekkel és a birodalom bukásával véget ért az illatok aranykora, a középkor folyamán hosszú ideig csak a templomi tömjénfüst maradt, legközelebb a kereszties lovagok hozták vissza a Szentföld háremjeiből a parfümök varázsát. Leghamarabb éppen a magyarok érdeklődését keltette fel: a középkor egyik leghíresebb illatszere az 1370 körül a legenda szerint Erzsébet királyné parancsára megalkotott „királynévíz” vagy „magyar víz” volt, alapja narancsvirág, levendula, menta, mézfű, citrom, kakukkfű és rozmaring. A reneszánsz idején fontosnak tartották a testi-lelki tisztaságot, így Európában is divatba jöttek az illatosított kiegészítők, illatlabdák. Hittek az illatok tisztító és gyógyító hatásában, ezért a pestisdoktorok jellegzetes madárszerű maszkjainak belsejét gyógynövényekkel, olajokkal és fűszerekkel töltötték meg a betegség megelőzése céljából. A fényűző és minden luxusra kapható, valamint a kikötők révén erős keleti kapcsolatokkal rendelkező Velence hamar parfüm-

Nofertum, az illatszerek istene

nagyhatalommá nőhetett magát ki ebben a környezetben. Hatalmas vagyonokra tettek szert a kereskedők az ámbra, az aloé, a kámfor, a pézsma, a szantál vagy a tömjén forgalmazásával. A nagy felfedezők a fűszerek és illatok egész garmadáját hozták magukkal az Újvilágból – perui balzsamot, hódzsirt (kasz-toreum) és guajakfát – melynek elsődleges hasznélvezői a spanyolok lettek, akik a bőrkészítés mestereiként fellendítették az illatos kesztyűk piacát. Innen került át az illatszergyártás a franciákhoz, először Grasse környékén, akik a modern kor leghíresebb parfümjeit alkotják később. Ezidőtájt jelenik meg néhány ma is használatos alapillat, mint a neroli (narancsvirágolaj), vagy a frangipáni (keserűmandula) is.

A barokk kor parfümjei – bár elsősorban a higiénia hiánya miatt – komplexitásukban már bőven felvehették a versenyt néhány mai alkotással. A rómaiakhoz mérhető pazarlással használták az íriszből készült francia pomádét, a „ciprusvizet” (vanília, pézsma, írisz, ámbra), a „smaragdvizet”, illetve a legalább 15 összetevőből készülő „ezervirágvizet”. A XVIII. században már kissé finomodott a közízlés, és teret nyert a higiénia, így szerepet kaphattak a könnyedebb virágos illatok, mint Madame Pompadour kedvence, a „portugál víz” (narancs, citrom, bergamot, rózsa). Franciaországban ugyanebben az időben jelentek meg az első híres illatszergyártók, melyek némelyike ma is létező cég (pl. Lubin, Houbigant), illetve a század nagy találmánya a piacot ma is meghatározó „Eau de Cologne”, azaz a kölnivíz.

A XIX. század végéig kizárólag természetes alapanyagokkal dolgoztak az illatszerek gyártói, azonban a századfordulón megjelennek a szintetikus illatok is, ami határtalan lehetőségek tárházát nyitotta meg a gyártók előtt. Ez a pont jelenti a mai értelemben vett parfümök korának hajnalát. A roman-

A XIX. század elején a hölgyek vaníliás, fahéjas, gyümölcsös és virágos illatokat hordtak, míg az urak elsősorban pézsma- és cibetillatban úsztak. Ekkor kezdenek el egyértelműen elválni egymástól a férfi- és a női parfümök.

tika irányzatának kettőssége: a finom, légies, virágos illatok és a nehéz, fűszeres, keleti parfümök egyidejű népszerűsége alapozza meg a parfümök későbbi sokféleségét, amikor már mindenki a személyiségéhez legközelebb álló illatot választhatja. Sok ma is létező neves parfüm- és divatház ekkor alakul (Guerlain, Lancôme, Molinard, stb.), amiknek a nyomdokaiban járva kezdik meg pályájukat a mindenki által jól ismert nevek: Coco Chanel, Christian Dior, Yves Saint Laurent, Thierry Mugler és még sokan mások.

Barokk kori porcelán illatszertartó